

İBNİ SÎNÂ'NIN RÛH KASİDESİ'NİN MARAŞLI MUSTAFA KÂMİL ŞERHİ

Yrd. Doç. Dr. Selim ALTINTOP

Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZ

XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında Manisa ve İzmir'de yazma etkinliklerinde bulunan Maraşlı Mustafa Kâmil, dönemin kültürel hayatının önemli isimlerinden biridir. Onun yazdıkları araştırma dünyasının ilgisini çekmiştir. Muhtelif zamanlarda ve kültür çevrelerinde dikkate değer bir tecessüs konusu olduğu görülen İbni Sina'nın Ruh Kasidesi'ne ilgi duyanlar kervanına, Maraşlı da katılarak ona bir şerh yazmıştır. Fazladan olarak İbni Sina'nın hayatı ve eserleri hakkında da bilgi vermiştir. Bu makalede Ruh Kasidesi'nin mazhar olduğu ilgi hususunda bilgi verilip Maraşlı'nın bu eseri, gazete tefriki ve matbaa baskısı göz önünde bulundurulurken ele alınıp karşılaştırmalı olarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Maraşlı Mustafa Kâmil, İbni Sina, Ruh Kasidesi, şerh

COMMENT OF THE RUH KASİDESİ OF İBNİ SİNA BY MARAŞLI MUSTAFA KAMİL

ABSTRACT

In the end of nineteenth century and beginnings of twentieth century, Maraşlı Mustafa Kamil, writing activities, is one of the important figures of the period's cultural life in Manisa and İzmir. His writings attracted the attention of the world of research. From time to time, and in the cultural circles of Ibn Sina was a remarkable curiosity Ruh Kasidesi the bandwagon of those who are interested, or participating in Maraşlı wrote a commentary to it. As additional information about the life and works of Ibn Sina has. This article is of interest to be honored Ruh Kasidesi information given in this work, the pressure of newspapers and printing handled and comparative consideration, have been revealed.

Keywords: Maraşlı Mustafa Kâmil, İbni Sina, Ruh Kasidesi, comment

Maraşlı Mustafa Kâmil¹ bir müderris, bir muallim olarak XIX. asrın sonlarında XX. asrın başlarında maarifimize hizmet verdiği gibi, gazete ve dergilerdeki edebî, kültürel yazılarıyla da devrinde otorite kabul edilmiş önemli bir şahsiyettir. Tahsil devresinin en önemli yıllarını Manisa'da geçirmiş olan ve

¹ Maraşlı Mustafa Kâmil hakkında bibliyografik bilgi için Ömer Faruk Huyugüzel'in *İzmir Fikir ve Sanat Adamları* adlı eserine bakılabilir.

bu yıllarında Manisa’da bir de *Güfte-i Kâmil* (Manisa, 1299, Yani Palamasra Mat., litoğrafya, 100 s.) adlı bir şiir kitabı bastırarak Maraşlı, doğduğu yer olması itibarıyla Maraş, en çok yayın faaliyetinde bulunduğu İzmir ile alâkası olduğu gibi, yukarıda belirtilen sebepler dolayısıyla biraz da Manisa’nın yetiştirdiği kültür adamlarından kabul edilebilir. Onun edebî ve fikrî faaliyetlerinin gün yüzüne çıkarılması, anılan yörelerin yetiştirdiği bu değerli âlim ve edip yazarın, hak ettiği alâkanın gereğidir.

Biz bu yazımızda Maraşlı Mustafa Kâmil’in Hizmet gazetesinde 12 Muharrem 1306 = 6 Eylül 1304 = 18 Eylül 1388 – 23 Muharrem 1306 = 17 Eylül 1304 = 29 Eylül 1888 tarihleri arasında dört serilik bir tefrika hâlinde neşrettiği, daha sonra da İstanbul’da Kasbar Matbaası’ında “*İbni Sînâ*” adıyla basılan Rûh Kasidesi şerhi üzerinde duracağız.

İbni Sînâ’nın diğer eserleri gibi bu kasidesi de belli bir ilgiye mazhar olmuş, kaside, muhtelif dillere çevrilip şerhleri yapılmıştır.

Kaside *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedi*’sinde “**B) Risaleleri**” alt başlığı altında “**4. el-Kasîdetü’l-ayniyyetü’r-rûhiyye fi’nefs**” başlığı ile ele alınmıştır. Burada kasidenin yirmi beyitten ibaret olduğu ve insanî nefsin bedenle ittisalini ve ondan ayrılmasını konu edindiği belirtilmiştir. Sonra da kasidenin nerelerde ve kimler tarafından basıldığı bilgilerine yer verilmiştir. Buna göre bu kaside Kahire (1288), Tahran (1296, 1303, 1331), İstanbul (1307/1891 -Türkçe tercümesiyle birlikte, M. Kâmil neşri-), Paris (1899 - Fransızca tercümesiyle birlikte-), Londra (1951 İngilizce tercümesiyle birlikte-), Duşanbe (1971 –Rusça tercümesiyle birlikte-), Irfon (1980 –Rusça ve Tacikçe tercümesiyle birlikte-), Ankara (1984 -Türkçe tercümesiyle birlikte, Hayranî Altıntaş neşri-) Kum (1984), Beyrut (1986) gibi merkezlerde farklı şekillerde basılmıştır. Ayrıca Ebu Ubeyd el-Cüzcânî, Süyûtî, Muhyiddin ibnü’l-Arabî gibi müelliflerce de şerh edilmiştir.² Yeni araştırmalar bu kaside üzerinde yapılan şerh çalışmalarının bu kaynakta belirtilenlerle sınırlı olmadığını da göstermektedir.

Yukarıda bahsi geçen yayınlar içinde Türkiye’deki yayınlardan Hayranî Altıntaş neşrinde kaside metni harekelenmiştir; ancak bazı beyitlerde eksikler vardır. Altıntaş neşrinin titiz bir metin neşri olmadığını söylemek zorundayız.

Eserin Türkçe’ye tercümesini Maraşlı M. Kâmil neşrinin sadece beyit meallerini esas alan bir yayını da Süheyl Ünver gerçekleştirmiştir. (Bkz. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü 1940 – 1941 ders yılı çalışmaları hülâsası VIII, İstanbul 1941, Millî Mecmua Basımevi, ss. 67 – 69). Ünver, yazısının girişinde, İbni Sina üzerinde incelemeler yapıp bunları Türkçe yazıp yayınların yok denecek kadar az olduğunu, ancak eski hekimlerimizin telif veya tercüme yoluyla yazdıkları tıpla ilgili eserlerinde İbni Sina’nın Kanûn’undan çok misaller aldıklarını, ama bağımsız bir incelemeye şimdiye kadar rastlayamadığını ifade etmektedir. Bundan sonra da matbu nüshasına

² Bknz. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 20. cilt, s. 341.

dayanarak M. Kâmil tercümesini yazısının içine derç etmekle yetinmiştir. Derç edilen bu yirmi beyitlik tercümeden sonra kısa bir sonuç yer almaktadır ki orada da yazar, İbni Sina'nın vefatının 900. yıldönümü münasebetiyle tetkiklerde bulunurken Maraşlı'nın bu risalesinin eline geçtiğini, tercüme muğlak olmakla beraber aslıyla mukayeseye imkân vermek kastıyla onu sadeleştirmeden verdiğini, kasidede öz itibarıyla İbni Sina'nın ruh hakkındaki düşüncelerinin ifade edilmiş olduğunu belirtiyor.

Maraşlı Mustafa Kâmil neşrinin Hizmet gazetesindeki tefrikası ile matbu nüshası arasında öze taallük etmeyen birtakım farklılıklar vardır. Biz burada M. Kâmil neşrinin tefrika ve matbu olanını göz önünde bulundurduk ve ufak da olsa bu iki neşir arasındaki farklılıklara işaret ettik. Bunu yaparken yayınlanma önceliği dolayısıyla tefrikayı esas aldık, matbu nüshadaki farklı kelime ve ibareleri dipnotta verdik.

Şarih bu neşirlerinin girişinde önce İbni Sînâ hakkında yüzeysel bilgiler veriyor. Bunların, filozof hakkında yapılmış yeni çalışmalar ışığında sağlamalarının yapılması hâlinde eksiklik ve yanlışlıklar taşıdığı görülmektedir. Filozofun medrese çevrelerindeki olumsuz imajı da şarihin ifadelerine sinmiştir.

“Ukul-i beşeriye idrakten kasır olduğu hikemiyat-ı ilâhiyeye karşı söz söylemek ayn-ı dalâlet olduğu artık yakînen malûmu olduğundan tarîk-ı Felsefeyi bırakarak şeriat-i Muhammediyeye tabi, mezheb-i Hanefî'ye gerdendade-i itaat olur.

İhtidasından sonra...” ifadeleri felsefî fikirleri ile değil onlardan dönmüş, eski durumundan pişmanlık duyan bir İbni Sînâ'yı kabul eden bir anlayışı yansıtmaktadır.

Sonra kasidenin şerhine ve çevirisine geçiyor. Şerhte kelimelerin anlam ihtimallerinden hangisiyle kullanıldığını sebepleriyle ortaya koyduktan sonra, “meali” deyip beyitlerin serbest bir çevirisini yapıyor. Yer yer de filozofun fikirleri noktasından beyitlerde söylediklerini değerlendirmeye tabi tutuyor.

Maraşlı Mustafa Kâmil neşri “İbni Sina” metni aşağıda yeni yazıya aktarılmıştır.

İbni Sînâ

İbni Sînâ, an-asıl “Belh”li iken Buhara'ya hicret ederek hayli vakit orada bir karyede ârâm eder.

O havalide bulunan meşahir-i ulemadan hendese, cebir, mukabele, mantık fenlerini tahsil ettikten sonra az bir müddet zarfında fenn-i tıbbın dahi tahsiline bihakkın³ destres olur.

Tahsil etmiş olduğu fûnun-ı mütenevviadan en ziyade münhemiki bulunduğu fenn-i tıpta olan maharet-i kâmileleri sayesinde –o esnada Horasan'ın emr-i velâyeti uhde-i idaresinde bulunan– “Nuh” nam hükümdarın mazhar-ı hüsn-i teveccühü olduğundan lâubaliyane sarayına girer çıkar idi.

³ Matbu nüshada “bihakkın” ile “tahsiline” yer değiştirmiştir.

Bir gün vali-i⁴ müşarun ileyhın kütüphanesine girer. Fenn-i tıpta⁵ henüz ismini bile işitmediği birtakım kütüb-i nefiseye tesadüf eder. Onların bir daha istirdat edilmemek üzere başkasına verilmesi şöyle dursun, yarım saat sonra iade edilmek şartıyla kütüphaneden taşra çıkarılması bile memnu bulunduğunu rüşen hâlden hissettiğinden gözünün tuttuğu kitapları feibareten⁶ az bir vakitte hıfza⁷ alır*.

Bazı rivayet-i gayr-i mevsukaya göre gûya İbni Sînâ'nın kendi namına olarak meydana çıkardığı âsâr-ı tıbbiye, hikemiye, hendesiye, mantıkiye hocası bulunan Fârâbî'nin imiş İbni Sînâ nefisine iftira etmiş.

İbni Sînâ'nın o yolda bir sirkati tahakkuk edecek olursa o eserlerin Fârâbî'nin olmasından ziyade, -hazakatçe İbni Sînâ'dan aşağı olmadığı rivayet olunan pederinin olması daha muhtemeldir.

Bir üstazın halka-i tedrisine hazır olarak tekmil-i fûnun eden kabiliyetli bir tilmizine “talim”den başka ne rüçhanı olabilir.

İbni Sînâ Fârâbî'nin tilmizi olmağla ba'de tekmili'l-fûnun kemalının Fârâbî'den az olması Fârâbî kadar âsâr vaz'ına muktedir olmaması lâzım gelir mi ki koca hakîmi o gibi bir sirkatle ittiham edelim.

İbni Sînâ her fende isbat-ı beraat eden bir hakîm-i [bî]⁸ hempâdır. Hele hikmet, mantık, tıb fenlerindeki ziyade-i mahareti bunlara dair olan âsârıyla müsbettir.

Mantıktan olan Tecrid⁹, Şifa, Kanun¹⁰, İşaret¹¹ hakîmindir. Fârâbî'nin mantık'ın bazı cihetlerini İbni Sînâ'dan ahzettği menkuldür.

İbni Sînâ âhir-i ömrüne kadar herhangi meseleye sarf-ı himmet etti ise kâffesine kesb-i vukuf ettiğini yani gördüğü, okuduğu bir şeyi anlamamak şanı olmadığı gibi hârik-ı âde bir de kuvve-i muhafazaya malik olduğunu tahdis-i nimet olarak şu ibaresiyle haber veriyor: “Küllü mâ alimtühü fî zâlike'l-vakti fe-hüve kemâ alimtühü'l-ân”

“Zaman-ı sabıkada¹² öğrendiğim bir şeyi mürur-ı ezman ile muhafazaya o kadar müstaidim ki henüz öğrenmiş gibi def'aten takrir etmeğe iktidarım var.” demektir. Ve hâzâ emrün azîm.

⁴ Matbu nüshada “vali” kaldırılmıştır.

⁵ Matbu nüshada “-ta” lokatif eki “-tan” ayrılma eki yapılmıştır.

⁶ Matbu nüshada “fe-ibareten” yerinde “bi-ibaretihi” ibaresi bulunmaktadır.

⁷ Matbu nüshada buradaki “hıfza” yerinde “hıfzına” lâfzı bulunmaktadır.

* Buraya kadar olan menakıbı, İbni Sînâ'nın pederinin olmak üzere rivayet edenler de vardır. [M. Kâmil'in notu]

⁸ Sadece matbu nüshada bulunmaktadır.

⁹ Bu eser adı matbu nüshada bulunmamaktadır. İbni Sînâ'nın eserleri arasında *Tecrid* adlı bir kitaba rastlanılmadı.

¹⁰ Tam adı “*el-Kanun fi't-Tıbb*”tır. [Bknz. TDVİA, 20 cilt, s. 339]

¹¹ Matbu nüshada “İşârât” olarak yazılmıştır. Tam adı “*el-İşârât ve't-Tenbîhât*”tır. [Bknz. TDVİA, 20 cilt, s. 338]

¹² Matbu nüshada “zaman-ı sabıkta” olarak yazılmıştır.

İbni Sînâ umur-ı hariciyede olan idaresi sayesinde dahi nail olduğu rütbe-i vezaretle bir vakit müsterihane hayat geçirdikten sonra vuku bulan bir müzelleka üzerine azil ve tevkif edilir.

Bazı¹³ zaman mahbeste yahut tahlis-ı sebil ettikten¹⁴ sonra hasta olur. İfakat bulur. Vücuduna cidden zaaf ârız olacak mertebe yine hasta olur. Bu defa dahi kesb-i ifakat ettikten sonra tâib, müstağfir olur. Malik olduğu kölelerini âzâd ettiği gibi kıymettar olan emval-i sairesini dahi tasadduk eder.

Ukul-i beşeriye idrakten kasır olduğu hikemiyat-ı ilâhiyeye karşı söz söylemek ayn-ı dalâlet olduğu artık yakînen malûmu olduğundan tarîk-ı Felsefeyi bırakarak şeriat-i Muhammediyeye tabi, mezheb-i Hanefî'ye gerdendade-i itaat olur.

İhtidasından sonra¹⁵ muammer olduğu üç sene zarfında “Hemedan”da kûşe-nişîn-i uzlet olarak her üç günde bir Kur’an-ı Azîmüşşan’ı hatmetmek üzere iken elli yedi yaşında olduğu hâlde Hicretin dört yüz yirmi sekiz senesinde Ramazan-ı Şerîfe müsadif olan bir Cuma günü irtihal-i dâr-ı beka eder. Rahmetüllahi aleyh.

Müsannifatından olan altmış sekiz cilt¹⁶ kütüb-i müdevveneden elde olanları pek cüz’îdir.

Müşarun ileyhin ruh hakkında olan bir kasidesi:

(1)

هيبتت اليك من المحل الارتفاع
ورقع ذات تعزز و تمنع.

Hebetat ileyke mine’l-mahalli’l-erfa’

Verkau zâtin teazzeze ve temennea

Hitap, alâ-sebîli-bedeliyyetin¹⁷ ebdan-ı insaniyeden her birerlerinedir. “Mahall-i erfa”dan murat âlem-i rûhânî, “verka”dan murat da nefis-i natîka, yani rûhtur.

“Hübût” cismaniyet iktiza eder. Şeyh ise rûhun –hübût şanıdan olmayan- cevher-i mücerred olmasına kail olduğundan mezhebine muhalif olmamak için “rûhun bedene hübûtu” tedbir ve tasarruf cihetiyle bedene taallûku diye tevîl edilir.

(Meali): “Ey kalb-i insanî!¹⁸ İzzet ve kuvvetle muttasıf olan nefis-i natîka, âlem-i ulvîden sana nüzûl etti.” demektir.

¹³ Matbu nüshada “ba’d-i zaman” olarak yazılmıştır.

¹⁴ Matbu nüshada “edildikten” olarak yazılmıştır.

¹⁵ Matbu nüshada “İhtidasından sonra...” yerinde “Min tarafillâh irşad olunduktan sonra...” ibaresi bulunmaktadır.

¹⁶ Matbu nüshada, “cilt” yerinde “cildi müteceviz” ibaresi bulunmaktadır. Şarihin verdiği diğer bilgiler gibi, eserleri hakkında söyledikleri sağlam bilgiye dayalı değildir. TDVİA 20. ciltte İbni Sînâ’nın 18 kitabı, 94 de risalesi (broşür çapında eseri) kayıtlıdır.

¹⁷ Matbu nüshada, “alâ-sebîli-bedeliyyetin” yerinde “alâ-sebîli’l-bedeliyye” ibaresi bulunmaktadır.

(2)

محجوبة عن كل مقلة عارف
و هي التي سمرت [ولم] تتبرقع

Mahcûbetün an külli mukleti ârif

Ve hiye-lletî seferat [ve lem]¹⁹ teteberka'

“Mahcûbetün” “verka”ın sıfatıdır. “Seferat” keşfü'l-vech manasına olan “sifâr”dan me’huz mazi müfret müennes gaibedir. “Teberku” da tesettür manasınadır.

Rûhun sıfârı ve adem-i tesettürü, kendinin ebdanda tahakkuku herkesin malûmu olmasından kinayedir.

(Meali): “Rûh herkese karşı keşf-i nikap ederek arz-ı endam ettiği halde vâkıf-ı esrar olan ârif-i billâhın dîde-i cihan-bînâsından mesturdur.”

(3)

وصلت على كره اليك و ربما
كرهت فراقك و هي ذات تفجع

Vasalet alâ kerhin ileyke ve rubbemâ

Kerahet firâkake ve hiye zatün tefecca'

(Meali): “Rûh, vaktiyle sana kerhî bir suretle duhûl etmiş ise de –henüz ancak âlem-i cismanîde husûlü mümkün olan– bir saadet-i ebediye kesh edemediği için müfarakatiñden hoşnut değildir.”

(4)

انفت وما انست فلما وصلت
الفت بمجاورت الخراب البقع

Enifet ve mâ eniset fe-lemmâ vâsalet

Elifet bi-mücavereti'l-harâbi'l-belka'

Enifet, eniset, elifet “alimet” vezninde mazi müfret müennes gaibedirler. “Harab-ı belka”dan murat alâ-tarîkı't-teşbih, rûhtan ârî olan beden-i insanîdir.

(Meali): “Rûh beden-i insanîye ibtida-i emirde duhûlden i'raz etti, muvanesetini kabul etmedi ise de hâh nâ hâh vusûlünde arz-ı hoşnûdî etmeğe mecbur oldu.”

Hazreti Şeyh bundan evvelki üç beytini hitap tarîkıyla îrat etmiş iken bu beyitten itibaren gaybete iltifat buyurmuşlardır.

(5)

واظنها نسيت احودا بالحما
و منازلها بفرقها لم تفجع

¹⁸ Buradaki “Ey kalb-i insanî” ibaresi yerinde matbu nüshada “Ey kalıb-ı insanî” bulunmaktadır.

¹⁹ Matbu nüshada yer alan [ولم] tefrikada yok.

Ve ezannehâ nesiyet uhûden bi'l-himâ
Ve menâzilen bi-firâkihâ lem tefna'²⁰

“Rıza” vezninde “hima”dan, “menâzil”den murat, âlem-i rûhânîdir. “Menazil”in insırafı “selâsilen ve ağılâlen” misal-i meşhurunda olduğu gibi tenasübe riayetten naşidir.

(Meali): “Rûhun evvelce kendine duhûlden istinkâf ettiği bedenle şimdi mufarakatını arzu etmez bir hâlde muvanesetine bakılırsa, vaktiyle bir lâhza bile ayrılmasını istemediği vatan-ı aslîsindeki cîrânıyla olan uhûdu feramuş ettiği anlaşılır.”

(6)

حتى إذا اتصلت بهاء هيوطها
عن ميم مركزها بذاتالاجر ع

Hattâ izâ'ttesalet bi-hâi hübütihâ
An mîmi merkezihâ bi-zâti'l-ecra'

(7)

علقت بها ساء الثقل فأصبحت
بين المعالم والطلول الحدع

Allekat²¹ bi-hâ sâe's-sâkîli fe-asbahat
Beyne'l-meâlîmi ve't-tulûli'l-hudda'

“Ha-i hübü'tan murat âlem-i his, “mîm-i merkez”den murat da âlem-i rûhânîdir. Bulduğumuz şu âlem-i his, kendinde vuku' bulan teşevvüşat cihetiyle “hâ”ya âlem-i rûhânîde –mebde' ve müntehâ hasebiyle rûhun cilvegâhı olduğundan- “mîm”e teşbih edilmiştir. Zira mîm harfî mek'ab olduğundan hîn-i tahrirde mebde' ve müntehâsının nokta-i vâhidde birleşmeleri tabîidir.

“Ecra”dan murat, alâ tarîkı't-teşbih, rûhtan ârî olan madde'-i bedeniyedir. “Bi-zâti'l-ecra'”, “bi-hâi hübütihâ”dan “bedel-i iştimal” yahut bâ-i ûlâ “fi” manasına, bâi saniye de “ittisal”e mütealliktir.

“Sakîl”den beden “sâ”dan –rûhun bedene taallûkunda ibtida tekevvin eden- kalb ile rûh-i hayvanî murattır*. Zira Aristo ile şeyhin mezheplerince rûhun hudûsu bedenın hudûsu ânında olduğu gibi rûhun bedene taallûkunda evvel-be-evvel tekevvin eden de kalb ile rûh-ı hayvanîdir.

“Mîm”ın fethi ve “ayn”ın sükûnuyla “ma'lem”ın cem'i olan “meâlîm”den, ecza-yı kalbiye, “talel”ın cem'i olan “tulûl”den de ecza-yı bedeniye murattır.

²⁰ Matbu nüshada (lem tefna') yerinde (lem takna') bulunmaktadır.

²¹ Matbu nüshada “Allekat” yerinde “Akkalet” bulunmaktadır.

* Allâme-i müştehir Kemal Paşazade nefis hakkında olan risale-i mahsusasında rûh-ı hayvanîyi “asıl rûhla beden arasında bir buhar-ı lâtîf” diye tarif etmiş. Allâmenin rûh-ı hayvanî dediği o buhar-ı lâtîfe, tarih-i meşhur sahibi “İbni Haldun” da “rûh-ı kalbî” demiş ve rûh-ı hayvanîyi asıl rûha itlak etmiş.[.] Femâ vechü't-tevfîkı beynehümâ...

“Hâ”nın zammı ve “dâd-ı meftûhanın teşdidıyla “hudda”, mütevazi manasına “hâdî”in cem’idir.

(Meali): “Rûh, karargâh-ı aslîsi bulunan âlem-i ulvîden infisal ederek âlem-i hissiye ittisal ettiğinde müteallikat-ı bedeniyeden olan kalb ile rûh-ı hayvanî kendine taallûk etti. O hâlde tedbir cihetiyle kalbde, tasarruf cihetiyle bedende icra-yı hüküm etmeğe başladı.”

Hazreti Şeyhin bu kasidesinin serapa mantuku, rûh hakkında olan mezheb-i meşhuruna muhaliftir. Kendince cevher-i mücerred olan rûhun zaman-ı hudûsunun, bedeninin zaman-ı hudûsuna mukarenetine kail olduğu hâlde cumhûr-ı Ehl-i Sünnet’in itikadı vechile rûhun cismaniyetine, âlem-i ulvî-i rûhanînin vücuduna zehabını anlatırıyor.

[...] ²²tevil ederiz. Yahut kasidesini ihtidasından sonra söylemiş deriz.

(8)

تَبَكِّي إِذَا ذَكَرْتَ أَحْوَدًا بِالْحَمَا
بِمَدَامَعِ تَهْمِي وَ لَمَّا تَقْلَعِ

Tebkî izâ zekerat uhûden bi’l-humâ
Bi-müdâmi’in tehmî ve lemmâ taklâ’

“Bi-müdami”deki cârın müteallikî “tebkî”dir. “Müdâmi” de mahall-i dümû’ manasına olan “medma”ın cem’idir. Fakat “seyelân eder” manasını ifade ettiği hâlde kendinden sıfat vaki olan “tehmî”deki zamîr-i müstetire merciyeti hâlinde –istihdam tarîkıyla” dümû’ manası irade edilmek lâzımdır.

“Ve lemmâ takla” zamîr-i müstetirden cümle-i hâliyedir. Lâfzan muzari menfî ise de mânen mazi menfî olduğundan “kad”siz olduğu hâlde irad edilmiştir.

(Meali): Rûh, âlem-i ulvîdeki cîrânıyla olan uhûdu düşündükçe eşk-rîz-i telehhûf olur.”

(9)

إِذْ عَاقَبَهَا الشَّرْكَ الْكَثِيفُ فَصَدَّهَا
قَفْصَ عَنِ الْأَوْجِ الْفَسِيحِ الْمَرْبَعِ

İz âka-hâ’ş-şirkü’l-keşîfü fe-sadde-hâ
Kafesa ani’l-evci’l-fesihî’l-merba’

“Şirk” tuzak manasına ism-i cinstir. Sıfatı bulunan “kesif” lâfzının –fâil manasına olduğu hâlde- müzekker olarak zikri karinesiyle “şirket”in cem’i itibar edilmek olamaz.

“Merba” sayfiye manasına ism-i mekân ise de burada teşbih tarîkıyla Alem-i rûhanî murattır. “Fesih” de öyledir. “Şirkün kesîfun”den, “kafes”ten murat da bedendir.

²² Matbu nüshada bu paragrafın başına sıra noktalar konmuştur. Şarih, sanki oraya bir şeyler ekleyecekmiş de bir şekilde bunu yapmamış gibi görünmektedir. Yani, burada, sözün ne şekilde tevil edilebileceği belirtilmek istenmiş gibidir.

(Mealî): “Rûhun giryesine sebep, nekayis-ı heyûlâniye tahsîl-i kemalâtan kendisini avk etmesi ve bazen olsun vatan-ı aslîsini ziyarete mani olmasıdır.”

(10)

وتظل ساجعة على الدمن التي
درست بتكرار الرياح الأربع

Ve tezallü sâciaten alâ’ d-demeni-lletî
Deraset bi-tekrari’ r-riyâhî’ l-erba’

“Tezallü” –cemû’n-nehâr manasına olan “zulûl”den mehuz olduğu için “tezallü seciâten” ibaresine “cemî’-i neharda terennüm edici olur.” yolunda mana verilmek iktiza ederse de –burada ef’âl-i nâkîsadan olduğundan, mücerred “sâra” manasını ifade eder. Bu hâlde ibare-i mezkûreye sade “terennüm edici olur” manası verilir.

Dâl ile mîmin fethalarıyla “demen”, talel manasına olan “dimnet”in cem’idir. Burada bade infisali’ r-rûh beden murattır.”Deraset” mahvolmak manasını ifade eden “ders” yahut “dürûs”tan mazi müfret müennes gaibedir.

“Riyâh-ı erba”dan murat “sabâ”, “debûr”, “şimâl”, “cenûb” rüzgârlarıdır. “Sabâ”, gece ile gündüz beraber olduğu sırada şark-ı şimâlî canibinden âheste âheste hübüv eden “bâd-ı nesîm”dir ki elsine-i şuarada ona “âşıkların postacısı” demek olan “peyk-i âşık” ıtlak edilir. Çünkü zavallı âşık, sûz-ı derûnunu, âlâm-ı hicranını sevdiğine bizzat kendisi arz etmeğe muvaffak olamadığı gibi esrar-ı aşkı muhafazaya çalışan öyle bir vasıtası dahi olmadığından “denize düşen canını kurtarmak için ot köküne sarılır” kabîlinden olarak rüzgârla hasbihâl etmeğe başlar. Feth-i dâl ile “debûr” bâd-ı garîbtir.

Burada riyah-ı erbaadan murat –zann-ı âcizânemize göre– “hararet, burûdet, rutûbet, yebûset”ten ibaret bulunan keyfiyat-ı erbaa yahut anasır-ı erbaadır...

(Mealî): “İrcîî... emr-i ilâhîsinin sudûru hâlinde mahbesinden intiza’ eden nefis-i natka, keyfiyet-i erbaanın tekrarıyla münderis olan beden üzerine mûye ve matem kılarak terennümsâz-ı tahassür olur.”

Ale’l-umum etibbâca müttefekun aleyh olduğu vechile “sevda, safra, kan, balgam”dan ibaret bulunan ahlâtın yekdiğerine galebese hâlinde emzice-i insaniye itidalden sukut ederek hastalık ârız olur. Fakat keyfiyat-ı erbaanın ne yolda tekrarı mûcib-i memmat olduğunu fenn-i tıbbâ vukûfumuz olmadığı cihetle –bilemediğimizden beytin mealini, tahkiksiz denilebilecek bir surette– geçiştiriverdik. Binaenaleyh erbâb-ı vukûf tarafından izah-ı meseleye tenezzül buyurulursa biz de müstefid oluruz²³.

(11)

حتى إذا قرب المسير إلى الحما
ودنا الرحيل إلى الفضاء الأوسع

²³ Bu son cümle matbu nüshada bulunmamaktadır.

Hattâ izâ karube'l-mesiru ile'l-hıma
Ve denâ'r-rahîlü ile'l-fezâi'l-evsa'

(12)

و غدت مفارقة لكل محلف
عنها حليف الترب غير مسيع

Ve ğadet müfârikaten li-küllü muhallef
Anhâ halîfü't-türbi gayra müseyya'²⁴

(13)

سجعت و قد كشف لغط فأبصر
ما ليس يدرك بالعيون الهجع

Seceat ve kad keşefe lağtan²⁵ fe-ebzarat
Mâ leyse yüdrakü bi'l-uyûni'l-hücca'

Onbirinci beyitteki “izâ”nın cevabı, on üçüncü beyitteki “seceat”tır. “Mesîr” mezîd gibi gayr-ı kıyas üzre masdar-ı mîmîdir. “Rahîl” de rihlet manasına masdar, “hımâ”dan, “fezâ-i evsa”dan murat da âlem-i ulvîdir.

On ikinci beyitte “ğadet”, “karube” üzerine ma'tûftur. Müfâale babında ism-i fail olan “müfârikaten”, ef'âl-i nakısdan “sâra” manasına olan “ğadet” fiilinin haberidir. Lâm-ı meftûhanın teşdîdiyle –“geride bırakılmış” demek olan “muhallef”ten murat bedendir. “Anhâ” mısra'-ı evvele merhundur. Muahid manasına olan “halîf” mübtedâ-yı mahzûfun haberi olup “hiye halîfü't-türbi” takdirindedir. Mânen “türâb” gibidir. “Tezallü”deki tahkîkin misli “ğadet”te dahi icra edilir.

On üçüncü beyitteki “hücca””, naim manasına olan “hâci””in cem'i, “uyûn-ı hücca””dan murat, uyûn-ı bedeniyedir.

(Meali): “Ruh –hayli vakit birlikte maişet ederek saye-i mücaveretinde tahsil-i kemalât ettiği bir yâr-i vefadârı adem-âbâda şedd-i rahl ettiği esnada o kadar bîgânelik gösterdi ki vazife-i uhuvvet olan resm-i “teşrî””e bile tenezzül etmediği hâlde müfarakat ederek âlem-i ulvîye doğru tevcih-i inan etti. Tedricen vatan-ı aslîsine yaklaştıkça –uyûn-ı bedeniyeye ile müşahedesine destres olamadığı- birtakım dekayık-ı ledünniyeye kesb-i ittıla' ettiği sırada sevincinden terennüm etmeğe başladı.”

(14)

و غدت تغرد فوق ذروة شاهق
والعلم يرفع كل من يرفع

Ve ğadet teğarrade fevka zirveti şâhik
Ve'l-ilmü yerfeu küllü men lem yerfa'

“Ğadet” sâret, “teğarrede” teteranneme diye tefsir edilir.

²⁴ Matbu nüshada “müseyya” olarak kayıtlı.

²⁵ Matbu nüshada “el-ğitaü” olarak kayıtlı

(Mealî): “Rûh âlem-i cismanîde tahsil ettiği kemal sayesinde urûc-i âlem-i ulvîye rehyâb oldu. Zira ilim, rûhu âlem-i ulvîye is’ad ettiği gibi – mücerred nühûset-i tâli’i seyyiesi olmak üzere terakki edemeyen bazı bedbahtlar müstesna olduğu hâlde âlim olan her kimseyi de aksâ-yı meratibe îsal eder.

(15)

فلأى شئى أهبطت من سامح
عال إلى قعر الحضيض الأودع

Fe-li-eyyi şey’ün ehbetat min sâmiḥ²⁶

Âle ilâ ka’ri’l-hazîzi’l-evda’

Hazreti Şeyh –ukul-i mücerredeye, nüfûs-i felekiyeye, ecrâm-ı semaviyeye, kâinat-ı unsuriyeye ve mümkün mertebe Hz. Vacibü’l-vücut’un kühüne ve sıfâtına(*) dair tahsil-i maarif eden –nüfûs-i kâmilenin avakıb-ı ahvâlini bundan evvelki iki beytiyle haber verdiği gibi bu beyitten itibaren²⁷ âhir-i kasidesine kadar da –âlem-i cismanîde bulunduğu müddetçe kudûrât-ı heyûlâniyeden, alâik-ı sûriyeden tahlîs-ı ceyb edemeyerek beyhude mahbes-nişîn olmağla imrar-ı vakit eden –nüfûs-i sâzicenin netayic-i ahvâlini, tenasuhun butlanını tarif buyurmuşlardır.

(Meal): “Rûhun âlem-i ulvîden hazîz-ı bedene inzal edilmesine yegâne sebep ne oluyor.”

(16)

إن كان أبهطها لإله الحكمة
طويت على الفذ اللبيب الأروع

În kâne ehbetahâ li-ilâhi’l-hikmeti

Tuviyet ale’l-fezzi’l-lebîbi’l-erva’

“Tuviyet” meçhul sîgası üzere “kusirat” manasınadır. Mısra’-ı sâni makam-ı ta’lilde îrad edildiğinden “tuviyet”i cevab-ı şart itibar etmek olamaz. Binaenaleyh lâzım gelen cevabı irae için mısra-ı sâniiden evvel şu yolda bir ibare takdir edilmek lâzımdır:

“Fe-yelzemü en lâ yusibe’l-ilâhû fi emrihî hazîhi” –Teâlellâhu anh...-. “Fez” ferd demektir. “Erva” mutlak haif manasına ise de böyle yerlerde cins-i haiften bir nev’ olan “haifün minellah” lâzımını bulunan “zekiyyü’z-zihn” ile tefsir edilir.

(Mealî): “Cenabı Hakk’ın bedene rûhu inzal buyurması ulvî ve süflî, dînî ve dünyevî ibdâ’atındaki hük-m-i ilâhiyesini kâmiliden idrak etsin için değildir. Zira bu mertebe idrakten ukul-i beşeriye kasırdır.”

²⁶ Matbu nüshada “sâmiḥ” yerinde “şâmiḥ” lâfzı bulunmaktadır ki manaya göre doğrusu bu olmalıdır.

(*) Kale fi’l-Hidâye: “Ve’l-mülâyimü li’n-nefsi’n-nâtıkati innemâ hüve idrâkü’l-ma’kulâti bi-en netemekkene min tasavvuri kaderin mâ yümkinü en yetebeyyene min idrâki’l-hakki’l-evvel” Eyi’l-Bârî Teâlâ...

²⁷ Matbu nüshada “beyitten itibaren” yerinde “bu beytinden” ibaresi bulunmaktadır.

(17)

فهبوطها إن كان ضربة الأذنب
لتكون سامعة لما لم تسمع

Fe hübütuḥâ in kâne darbetü'l-ezebi
Li-tekûne sâmiaten lima lem tesma'

(18)

و تعود عالمة بكل خفية
فى العالمين فخرقها لم يوقع

Ve teûdü âlimeten bi-küllî hafiyetin
Fi'l-âlemîne "fe-harakahâ lem yûka"

Beyt-i evveldeki "fâ", tâkib-i hüküm için getirilmiştir. "Darbetü'l-ezeb" bi-gayrı tekellüf lâzım olan şeyde darb edilir. "Li-tekûne"deki lâm-ı cârre, meselden müstefad olan "lâzım"a mütealliktir.

"Sem" maddesi lâm ile istimal edildiği vakit kabul manasını müfid olduğundan "samiatün"e "kabiletün" diye mana verilir.

Beyt-i sâni'deki "teûdü" tekûnü üzerine mâtuftur."Harakahâ lem yûka" husûlü lâyük olan bir şeyin adem-i husulü hâlinde darb edilir.

(Meal): "Rûhun bedene hübütunda sır -âlem-i rûhanîde iken idrakine muktedir olamadığı- dekayık-ı ulviye ve süfliyeyi havass-ı bedeniye vasıtasıyla idrak ederek âlim-i hafâyâ olduğu hâlde vatan-ı aslîsine avdet demek ise ervah-ı sâzice için bu maksat husûl-pezîr değildir."

(19)

وهى التى قطع الزمان طريقها
حتى كأنه غربت بغير المطلاع

Ve hiye-lletî kat'u'zamâni tarîkuḥâ
Hattâ keennehû ğarabet bi-ġayrı'l-matla'

(20)

فكانها برق تلق بالحما
ثم انطوى فكانه لم يلمع

Fe keennehâ berkun tealleka bi'l-hımâ
Sümme-(i)ntavâ fe-keennehû lem yelma'

Beyt-i evveldeki "keenne" tahkik içindir. Meşhur olduğu vecihle teşbih yahut şek için değil. Binaenaleyh kelimata ayrı ayrı mana verildiği hâlde buradaki "keennehû"ya "tahkîkun şâne" diye mana vermek iktiza eder.

"Matla" tulû' manasına masdar-ı mîmî, "bi-gayrı matla" kable'l-ba's bir daha gelmemek şartıyla demektir.

Hazreti Şeyh bu kayıt ile de -hükemâ-i İşrakıyyîn'in reisi bulunan "Eflâtun" gibi bazı felâsifenin mu'tekidün aleyhleri olan "tenasuh"u ibtale işaret buyurmuşlardır.

İkmal-i müddetle bedenden mufarık olan nefs-i natıka istiare-i mekniye tarîkıyla –mihverinde hareket-i yevmiyesini ikmal ederek ceyb-i gurûba giren-şemse teşbih edildiğinden sâninin mülâyimi bulunan “gurûb”, evvele isnad edilmiştir.

(Meal): “Nefs-i natıkanın -kendi hissesine takdir edilen zamanın encama vusûlü- tarîk-ı taayyüşünü o kadar katetmiştir ki bir daha avdet etmemek üzere âlem-i cismanîye vedâ-hân olmuştur.

Nefs-i natıka gerçi müddet-i medîde bedende karar-gîr olsa da encam-ı kâr mufarakati mukarrer bulunduğundan –iştialiyle intifası lâhîzî bulunan “berk-ı hâtif gibidir.

KAYNAKLAR

Hizmet nr. 188, 189, 190, 191. 18, 22, 25, 29 Eylül 1888.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk (2001), *İzmir Fikir ve Sanat Adamları: (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

“İbni Sina” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20. Cilt

Maraşlı Kâmil (1891), *İbni Sînâ*, Kasbar Matbaası, İstanbul

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü 1940 – 1941 ders yılı çalışmaları hülâsası VIII, Millî Mecmua Basımevi, İstanbul 1941